

HATÁR GYŐZŐ

(1914–2006)

„Míg éltem, az Óhazának nem volt számomra ideje. Most már nekem nincs többé az Óhaza számára időm: nemsokára minden tengeren túl – egyesülhetek a teljes hazátlanokkal.” (HELLÁNE. Magyar Téka, Bp., 1948. 432.) Idestova hat év-tizeddel ezelőtt láttak napvilágot az iménti sorok, Határ Győző talán legjobb regényében, a háború után újjáéledő romváros, Budapest szellemi miliójét utolérhetetlen módon megragadó HELLÁNE-ban, ahol néha groteszk, néha pedig szürreális maszkot öltve ott nyüzsgő a kor megannyi extravagáns figurája, akik hamarosan éppúgy börtönre, emigrációra, hallgatásra ítéltetnek majd, miként megörökítjük „Nemsokára” – a szimbolikus értelemben vett hatvan éven át felfüggesztett pillanat beteljesül, s ezáltal visszavonhatatlanul múlttá dermed, amikor az auctor útra kel; teljesen mindegy, hogy eközben miféle költői, mitikus formát ölt a megnevezhetetlen, s teljes mértékben függetlenül attól, hogy – eredeti kontextusából kiszakítva – a „minden tengeren túl” végül mit is jelent. Immáron nem számít, hogy az emléktelen vizeken túl Vergilius látomása, a *mare tenebrarum* várja-e az utazót, avagy maga a római költő hajózik-e egy másik látomásban, Broch nagyregényében a kései *sztoa* gondolkodásmódját tükröző nemlét birodalma felé. Határ Győző felfogása alapján ugyanis – a sokszor hangoztatott „*vivat opus, pereat vita*” jelszavának megfelelően – mindenfajta halálon átívelő túlélést kizárólag a művek jelenthetnek az alkotó számára, ha kell, mások fantáziájában, mások írásaiban asylumra lelve. Vagy még inkább, a minden dolgok közül legbölcsebb, jótékony idő kínál fel valamiféle menedéket, ha már a valóságos élet ilyenfajta kegyet nem gyakorolt.

Határ Győző alkotó életszakaszának nagy része ugyanis – a londoni emigráció kínálta keretek között – igazából kényelmes száműzetésben telt el, a gondolkodói és politikai szabadság mellett az anyanyelv természetes közegetől s Magyarországtól – oly sokat kárhoztatott – szellemi életétől elszakítva. Noha a háború utáni magyar emigrációs irodalom korántsem olyan izgalmas és gazdag, mint amilyen például a lengyel vagy az orosz, mégis, a 60-as, 70-es években, sőt még a 80-as évek elején is úgy tekintett az ember a nyugati irodalom (s csakúgy például a történetírás) reprezentánsaira, mint a sors avagy a gondviselés különös kegyeltjeire, akiknek megadott, hogy ne az itthoni, velejéig álságos és hazug világban kelljen morzsolgatniuk hétköznapijaikat. Csak később, a személyes ismeretségek során vált világossá, hogy a helyzet azért nem ilyen egyszerű, bárki, aki magát „magyar írónak” nevezi, legalább a történelmileg kialakult diaszpóralét életkörülményeire rászorult volna. *Vólna* – hiszen ilyesfajta diaszpórák – csekély kivétellel – nem igazán léteztek a nyugati magyarság körében. Az említett személyes ismeretségek során egyértelművé vált, hogy a jó értelemben vett mesterség, illetve szolgálat minden olyan esetben „működőképesnek” bizonyult, ahol a nyelv nem játszott perdöntő szerepet. Néha azonban a fenti kritérium még egyetlen életművön belül is skizofrén hely-

zetet idézett elő. A kiváló történész, 1943-tól haláláig a „latin világban” élő Ferdinandy Mihály például minden nehézség nélkül megírhatta tudományos monográfiáit spanyolul, németül és olaszul (de hasonló példákat amúgy is bőven lehetne idézni), mi több, a felsorolt nyelveken egyértelműen „szépirónak” is bizonyult, de a mélyen XIX. századi gyökerű, archaikus levegőjű regényeit már nem. Legalábbis állítása szerint nem. Ugyanez – nyugodtan mondhatom – hatványozottan érvényes Határ Győző szó szerint monumentális életművére, ahol a különböző műfajok – költészet, dráma, regény, esszé, „bölcseleti próza”, aktuális érvényű kritika, fordítások stb. – együttese már évtizedek óta jól érezhetően úgy íródott, hogy majd *emlékműként* szolgáljon az arra érdemes utókornak. Ahogy azt a HELIÁNE szerzője jó néhányszor elmondta: az angolul írott versek mint ujjgyakorlatok kivételével a „kétnyelvű író” szerepének még csak az ötlete sem mérült fel számára. Pedig – s itt az összehasonlítás kézenfekvő honba szakadt kortársával, Szentkuthy Miklóssal – Határ Győző irodalmi munkássága egyáltalában nem kötődik a magyar kultúrához, történelemhez. Ám az a prózai tény, miszerint fülét akarva-akaratlanul fél évszázadon át más idióma zenéjéhez igazítva is – Weöres Sándor mellett – Határ Győző a háború utáni magyar költői nyelv legnagyobb virtuóza volt, már önmagában is elégséges magyarázatul szolgálhat a „miért nem?” kérdését illetően.

Jóllehet az európai irodalomban se szeri, se száma a száműzetésbe kényszerült sanyarú írói sorsoknak, ráadásul a kényszerű utak egy része a lime-seken túlra, a mindenkori barbaricumba vezetett, Határ Győző életpályája, a több évtizedes (vélt-valós?) kirekesztettség érzete még csak a szokványos paradigmákkal sem magyarázható, hiszen ő 1957-ben Lucanushoz, Senecához hasonlóan a távoli végekről érkezett a birodalmi székváros falaihoz, hogy mind Horthy (Sátoraljaújhely), mind pedig Rákosi (Márianosztra) börtöneinek alapos ismerőjeként valóban új életet kezdjen. Mindezt sikerrel meg is valósította, de mégis úgy tűnik, hogy a tér, az antik oikumené mintájára szerveződő „lakott világ” különböző pontjaihoz kötődő politikai száműzetésen túl létezik olyasfajta exilium is, amely az iméntivel ellentétben szinte mindig felszámolhatatlannak bizonyul: s ez az idő általi számkivetettség állapota. Arról a jól ismert helyzetről van szó, amikor valaki „rosszkor” születvén, nem talál otthonra abban a nem éppen testre szabott saeculumban, amelyben élnie rendeltetett. Határ Győző esetében – úgy vélem – hatványozottan is érvényes az iménti példa, hiszen a hatalmas műveltséggel, kivételes nyelvi leleménnyel, messze az irodalmon túlívelő, a filozófia, a zene, a politika, többféle természettudomány területére is kiterjedő erudícióval létrehozott művek a mai, az olvasástól teljesen elszokott, lenyűgözően műveletlen potenciális befogadó közeg számára aligha minősülhet(né)nek másnak, mint értelmezhetetlen abszurditásnak vagy éppen provokációnak. Persze Határ Győző – akit számos hazai kortársával szemben semmiféle kisebbségi vagy alkalmatlansági érzés nem sújtott – tökéletesen tisztában volt mindezzel. Talán ezért is küldözgette az ismerősöknek évtizedeken át Londonból saját tördelésű és tervezésű arany színű köteteit, jó ágens módjára maga kereste fel olvasóit, s az esetek döntő többségében ragyogó érzékkel meg is találta őket. Így hízott-gyapapodott a Határ-féle magánkönyvtár jó néhány honi érdeklődőnél (olyannyi-

ra, hogy az időközben szintén eltávozott Domokos Mátyás egyszer nem átalította lemérni a könyvgerincek együttes terjedelmét, s a mérési eredményt a wimbledoni mester – talán – 80. születésnapján a nyilvánosság elé tárni), azzal az illúzióval kecsegtetve, hogy ha egyszer majd leomlanak az évtizedeken át fennálló politikai válaszfalak, akkor majd minden végérvényesen a helyére kerül, s a dolgok valódi súlyuknak megfelelően mutatkoznak meg. Ehelyett – tudjuk jól – éppen az ellenkezője történt, még az a vékony máz is lekopott róla, amely a GOLGHELÓGHI, KÖPÖNYEG SORS, AZ ŐRZŐ KÖNYVE szerzőjét a bezártság idején még körbevonta. Maradt tehát a pőre realitás s vele a kényszerű felismerés: a jelen ellenállása folytán vagy a múlt-, vagy pedig a jövőbeli olvasó érdeklődését kell megcélozni.

Míndeközben viszont, kihasználva az elegáns kívülálló pozíciójából fakadó előnyöket, Határ Győző fixa ideaként visszatérő elgondolásokat fogalmazott meg arra nézve, hogy melyek is annak az „idő általi számkivetésnek” a valódi okai, amelyek a honi meg nem értést úgy-ahogy megmagyarázzák. Az egyik ezek közül az Édes Haza szinte folyamatos ostromozása; eszerint az egész újabb kori magyar történelem nem más, mint folyamatos önámítások, hamis önértékelések sorozata, amely egyfajta össznemzeti pesszimizmusban és önsajnálásban kulminál időről időre. Az ilyen és ehhez hasonló értékelések közül kisebbfajta vitát váltott ki az egyik 1985-ben, Brüsszelben tartott előadása nyomán íródott, A NEMZETI HAMISTUDAT című esszé (in: A KÖLTÉSZET KISKÁTÉJA. Aurora, London, 1990). Határ Győző álláspontját egyebek között Balassa Péter és Ács Margit vitatta meglehetősen erős kritikai éllel. (Csak zárójelben merészelem megjegyezni, hogy az elmúlt másfél évtized eseményei Határ Győző akkori véleményét igazolják.) A másik, mániákusan visszatérő állítás a magyarnak a filozofálásra való zsigeri alkalmatlanságára vonatkozott, külön kiemelve, hogy az ilyesfajta alkalmatlanság erősen behatárolta a mindenkori magyar irodalom lehetőségeit is. Az a megállapítás, miszerint a jelentős filozófiai kultúra valóban hiányzik a magyar művelődéstörténetből, aligha vitatható ugyan, ám a honi humán érdeklődés, különösképpen pedig az irodalom belterjes jellegére semmiképpen sem szolgál magyarázattal. Szerény megítélésem szerint mindaz, amit Határ Győző folyamatosan számon kért – s néha pökhendi, néha viszont elkeseredett megjegyzéseivel némileg fel is nagyított –, az nem a „kontinentális” s főleg nem az „angolszász” filozófiai hagyomány kimutatható jelenléte volt/lehetett, hanem inkább a gondolkodás egyfajta „szabadságfokának” a hiánya. Természetesen aligha kell mondanom – s Határ Győző írásai ezt meggyőzően alátámasztják –, hogy itt nem a politikai szabadság meglétéről avagy hiányáról van szó.

Az előbbieknél megfelelően Határ Győző a szellemi számkivetettség állapotában is valódi szabadgondolkodónak bizonyult. Amennyire meg lehet állapítani (hiszen mielőtt az országot 1956-ban elhagyta volna, a HELLIÁNE mellett csupán két kis terjedelmű verseskötete – RAGYOGÓ SZÍVVEL, REMETE DACCAL, 1945, még Hack Győző néven, valamint a LITURGIKON, 1948 – látott napvilágot), az volt már első írói megnyilatkozásai idején is. Sokak szerint azonban az általam „szabadgondolkodónak” minősített életforma helyén nem található más, mint mérhetetlen hiúság és becsvágy, de ez így, önmagában semmiképpen sem állja meg a helyét. Kétségtelen ugyanak-

kor, hogy Határ Győző nem költőként, nem prózáíróként minősítette magát igazán szuverén alkotónak, hanem filozófusként, illetve kedvenc kifejezésével „bölcselelőként”. Nem kommentátornak, történeti reflexiók szerzőjének, nem is valamelyik XX. századi filozófiai iskola követőjének tartotta magát (bár a neurológia és az agy kutatás iránti, fiatalkorától datálható olthatatlan vonzódása miatt is legközelebb talán a fenomenológiai szemlélet állt hozzá), hanem valami olyasminnek, amit (az ugyancsak ifjúkori bálvány) Nietzsche így nevezett: „önmagától gördülő kerék” (BÚCSÚLEVÉL, in: LÉGY MINARET! Aurora, London, 1990. 54.). Másfelől pedig – mintegy baráti szívességet téve kritikusnak s egyszerű műélvezőnek egyaránt – így inti a jobbára hatalmas fragmentumgyűjteménnyé rendezett bölcseleti műveinek olvasóját: „*Mindez világlátásom – etruszk szobrokra emlékeztető – drótváza csupán, erre a szobrásznak még fel kell hordania az agyagot s kiformálni a test egészét a mintázófával. Ne képzelje tehát senki, hogy csak mert e néhány soron végigfutott a szeme, bölcseletemről »már mindent tud«.*” (FILOZÓFIAI ZÁRLATOK. Aurora, London, 1992. 224.) Az igazat megvallva a „már mindent tudok” lehetősége soha fel nem merült az emberben, annál is inkább nem, mert ezek a bizonyos „filozófiai művek” úgyszólván klasszifikálhatatlanok; a szó etimológiai értelmében vett aforisztikus beszédstílus, továbbá a laza füzéreként összeillesztett „anekdota-” (az „anekdoton” többes száma gyanánt) gyűjtemény ugyan valóban a nietzschei erudíció folytonos jelenlétét sejteti, de ezen túl a bölcseleti reflexiók – folyamatosan visszaköszönnek az úgynevezett „szépirodalmi” művekben is – jellege, hasonlóan Határ Győző nyelvéhez, senki máséhoz nem hasonlítható, függetlenül attól, hogy különösen kedvelt és követésre méltónak tartott példákkal bőséggel találkozhatunk az életműben. Ha mindenáron döntenie kellene, akkor egy, már az antikvitás idején létező műfaj meghatározó szerepére szeretném felhívni a figyelmet, s ez a műfaj az *excerptum*, a *kivonat*. A Határ Győző-féle bölcseleti opus talán ilyesfajta *excerptaként*, *excerptumok* gyűjteményeként jellemezhető: az írások java általában sorszámokkal ellátott miniatűr esszé, az esszéíró pedig folyamatosan diadalmában élő hadvezér módjára lépésről lépésre hódítja meg a humán tudományokat, egytől egyig a különféle művészeti ágakat, a természettudományok egynémelyikét (ahogy már szó esett róla, elsősorban a neurobiológiát, de a kvantumfizikát s vele a kozmológiát is), mindeközben pedig igazából mindvégig egyetlen kérdést, az *élet* „fel”-, illetve „kilobbanásának” misztériumát állítja a középpontba.

A hosszú s valóban impozáns alkotói életút minden stációját, sőt az út mentén elszórt vagy egyszerűen csak ottfelejtett limlomokat, hasztalan holmikát, azaz jelzésértékű mementókat a fenti szempont alapján lehet egybefüggően értelmezni. Az *excerptumok* – ha nem is mindig örömmel, de – mindenképpen szenvedélyes mohósággal íródtak; talán ezért is nem maradt ideje Határ Győzőnek arra, hogy a bő lélegzetű regényekkel, drámákkal ellentétben hosszú és szisztematikus filozófiai műveket írjon. De lehet, hogy egyszerűen csak arról van szó, hogy amint a bölcseleti írások nem csatlakozhattak be a Határ Győző által nem létezőnek vélt magyar (anya)nyelvű tradícióba, úgy ezeknek a reflexióknak az igazi súlyát csak akkor lehetne megállapítani, ha angolra, vagyis az analitikus filozófiai hagyomány anyanyelvére fordítanánk le őket. Noha az ÖZÖN KÖZÖN szerzőjé-

nek néhány kisebb lélegzetű regénye napvilágot látott francia, illetőleg angol fordításban (PEPITO ÉS PEPITA, ANIBEL, ARCHIE DUMBARTON – magyarul: ÉJSZAKA MINDEN MEGNŐ), ám a filozófiai írások mindmáig a maguk szigetmagányában várják sorsuk beteljesedését; igazából olyanok, mint a félbehagyott, lakatlan épületek.

Az imént vázolt formai sajátosság a már említett monumentális arányok kérdését is érinti, minthogy az excerptum műfaj művelése elvileg végtelezhető, élethossziglan avagy életfogytiglan tart. (Megint csak érdekességként jegyzem meg, hogy itt is szembetűnő hasonlóságra bukkanhatunk Szentkuthy ORPHEUS-ának sajátos műfajteremtő eszközével, a *catalogus rummal*.) A bölcséleti oeuvre súlypontjait, kitekintésre szolgáló magaslatait keresve éppen ezért nem hagyatkozhatunk az auctor önértékeléseire, önreflexióira (különösen akkor nem, amikor Határ Győző jól érzékelhetően pompásan elszórakozik a jámbor olvasóval!), hiszen a figyelmes szemlélőnek előbb-utóbb rá kell jönnie arra, hogy az ilyesfajta ráhagyatkozás esetén belesétál abba a szöveglabirintusba, amelyet a fortélyos bölcselő készít elő számára. E képletes labirintus szervezőelvét a gyakorlatilag végeláthatatlan (és kontrollálhatatlan) önhivatkozások jelentik évtizedeken, illetve ezer oldalakon át. Márpedig ennek az örvénylő mozgásnak a koreográfiáját teljes biztonsággal csak a múlttá válás szabja meg. Ahogy Határ Győző egyik rövid esszéje elé illesztett Salacrou-idézetben olvasható: „*Le passé est un enfer dont les morts ne peuvent plus sortir.*” (A. Salacrou: *UNE FEMME LIBRE*, in: *ALAPIGAZSÁGAINK*, Szabad Föld Kiadó, Bp., 2003. 124.) Jóllehet a citált hasonlat kissé morbidnak tűnhet, de talán pontosan érzékelteti, hogy a „múlttá válás” jelen esetben nem mű és alkotó esetleges klasszicizálódásának esélyét jelenti, hanem azt, hogy a szóban forgó módszer először mutatkozik meg világos körvonalak között.

Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy az ilyesfajta, egyszerre szellemi és időbeli „határ”-megvonás csupán a vegytiszta műítészet számára áll rendelkezésre, ám jól tudjuk, a magyar kultúrában nem azért játssza éppen az irodalom az eleven lelkiismeret szerepét, hogy az előbb vázolt lehetőség tényleg vegytiszta módon megvalósulhasson. Mi történik akkor, ha a múlt egyszerűen nem képes múlttá válni, s az iménti, kissé közhelyes ízü Salacrou-idézetben fölemlített „enfer” rosszul zárul, s vádlón előzőnlenek onnan a senki által nem áhított tegnapi holtak? Márpedig az elmúlt tizenhat esztendő honi históriája – amelyet immáron teljesen magányos londoni száműzöttként Határ Győző a nem szűnő sértődöttség állapotában végigkommentál – nagyrészt erre figyelmeztet; amíg a tegnapiak unos-unotalan szembejönnek az utcán, a mindenkori ma időhatárai is elmosódnak. Ugyanígy, a mélyen a közelmúlt eseményeiben gyökerező bölcséleti esszék (ön)hivatkozásai sem vezethetők vissza egyöntetűen – sajátos genealógiaképpen – arra a maximum másfél tucat alapötletre, amelyet kiötlőjük szinte egész életében magában hordozott. Úgy látszik, a logikai kör egyelőre nem zárul be, meggyőződésem ugyanis, hogy Határ Győző igazi szellemi, írói rangját a szinte valamennyi jelentős életmű esetében érvényes újrafelfedezés és újraértékelés hivatott megadni.

A fenti, inkább megérzésnek, mintsem egzakt módon igazolható állításnak megvannak a maga formai okai is – elsősorban talán a már említett

kivételes nyelvi vituozitás, másodsorban pedig az a jól érzékelhető (nem biztos, hogy „áldásszámba” menő) képesség, amikor is az auctor majdhogynem „szinkronban” gondolkodik, illetve ír (a szövegszerkesztő elterjedése előtt kizárólag a végtelenített gépírólapok voltak képesek követni a túláradó alkotói ihletet), de az elfogadható magyarázat véleményem szerint az irodalmon túl vagy éppen előtte keresendő. Határ Győző többször is idézi Bertrand Russellnek Toynbee személyét érintő – finoman szólva is dehonestáló – kritikáját, miszerint az *A STUDY OF HISTORY* szerzője egyike volna a „század legtürelmetlenebb koponyáinak”, s ha némileg enyhébb formában, de hasonló véleményt fogalmaz meg Spenglerről is. Ennek ellenére (vagy talán éppen ezért?) Határ Győző történelmi szemléletében s ugyanígy filozófia-, valamint teológiatörténeti állásfoglalásaiban mintha mégis a „pszeudomorfózis”, az ismétlődés elve uralkodna, néha egyszerűbb, néha bonyolultabb formában. Ha a jelen és a közeli jövő Határ Győző által diagnosztizált fő kihívásai, a nanotechnika, a klónozás, az iszlám fundamentalizmus avagy a „történeti kereszténység” (valójában persze álkereszténység) kiüresedése javarészt sohasem volt aktuális kérdésnek látszanak is, az a logikai váz, amelyre a különféle részletelemek felkerülnek, eredeti formájában az ókeresztény korban, valamikor a II–IV. század között készült el, abban az időszakban, amikor a közép- és (főleg) a neoplatonizmus intellektuális közegében eredendő erudícióját tekintve, a filozófia a lehető legközelebb került ahhoz, hogy maga is *vallássá* váljon. Plótinoszok, Porphüriosok vagy éppen „csak” Libaniosok, Julianosok hemzsegnak a különböző Határ Győző-írásokban, még akkor is, ha ezek a figurák az Aufklärung divatját vagy mondjuk a klasszikus pozitivizmus szellemiségét jelenítik meg.

Az életmű legalább részleges ismeretében érdekesnek, ám semmiképp sem meglepőnek minősíthető iménti paradoxon e rövid írás keretein belül aligha értelmezhető kielégítő módon; két lehetséges okot szeretnék csupán röviden megemlíteni. Az egyik ok magában az alkotói karakterben keresendő, abban az egyszerre izgatott és türelmetlen eljárásmodban, ahogy Határ Győző végigszágul tudomány és művészet különféle tereimain, ahogy magára az irodalomra, kedvenc műveire reflektál, akárha valamiféle pusztai nomád birodalomalapító volna, akinek egyszerűen nincs ideje és energiája arra, hogy az ezer kilométereken át húzódnó fölperzselt hátszágokat pacifikálja, valamint tulajdon képére és hasonlóságára formálja. A pszeudomorfózis, a visszatérő kulturális korszakok és formák sugalma arra való, hogy tudatosítsa: a meghódított hátszágok – csupán néhány típust megtestesítve – lényegében véve ugyanolyanok, nem szükséges egytől egyig elbíbelődni velük. A másik ok inkább egyfajta történetfilozófiai avagy teológiai alapállásban keresendő, s ez az alapállás a Kelszosztól, Porphürosztól Schellingén át Nietzscheig ívelő (általában dühödt és megvető) kereszténykritikákban leli meg a maga éltető dűnamiisztát. „*Pál-vallás*” (eredendően Plótinosz kedves tanítványának, Porphüriosznak a találmánya) – ahogy ezt Határ Győző oly gyakran írja le, illetve „*daemon antichristianus*” – ahogy az egész kérdéskör a személyes sors karakterjegyeit hordozva az életmű legkülönbözőbb darabjaiban megjelenik. Ez a bizonyos „*daemon antichristianus*” ráadásul nem valami őrzőangyalféle,

ahogy azt a legismertebb példa, Szókratész (Plutarkhosz megörökítette) daimónja idézi elénk, hanem sokkal inkább egyfajta „*spiritus malignus*”, aki ha némán sűgi elamit, abból szinte bizonyosan rosszindulatú megjegyzés születik. Akárhogy legyen is, annyi bizonyos, hogy az iménti szellem munkál Határ Győző legnagyobb kaliberű figuráiban, elsősorban is a monumentális – talán Claudel A SELYEMCIPŐ-jéhez hasonlítható – színpadra szánt mű (igazi megkésett műfajú *poème d'humanité*), a GOLGHELÓGHI főhősében, az első millennium idején világgá szabadult latorban, akiben a rossz oly természetes elevenséggel működik, hogy vele kapcsolatban az illusztris szerző még a gnosztikus-manicheus típusú kozmológiai dualizmust is felszámolja, s az újplatonikusoktól átörökölt ágostoni privációelméletet a visszajára fordítva azt írja: a Jó nem más, mint a Gonosz hiánya... Másod-sorban pedig a Julianosz-regény, a KÖPÖNYEG SORS főhősében, az ifjú császárban, aki a IV. század derekán utoljára kísérelte meg, hogy a pogányságot a világalomra törő kereszténységgel szemben jogaiba visszahelyezze. A regény EPILEGOMEN-jában Határ Győző egyértelmű radikalizmussal fogalmazza meg nem csupán a kereszténységgel, hanem valamennyi a Pál-vallás mögött megbúvó izmussal, például a krisztianizált gnózzsal szembeni averzióját: „Az egyházat szapuló gnosztikus – az egyház parazitája. Osztozik végzetében. Az egyház és a kereszténység iránti agyonütő, elsőpró érdektelenség kiterjesztése rám: ez a sorsom, a parazita sorsa: tudtam, mit vállalok, amikor Julianosz lélekrajzi regényét munkába vettem.” (KÖPÖNYEG SORS. Aurora, London, 1985. 611.) Hajszálpontosan megfogalmazott, őszinte szavak. Világossá teszik, hogy itt nem egyszerűen a nietzschei furor örökségéről van szó, hanem arról a felismerésről, amely a SZÉLHÁRFA-sorozat aforizmaiban oly gyakran szóba kerül, vagyis hogy a kereszténység kritikusanak, zsigeri elutasítójának még annyi lehetőség sem adatik meg, hogy legalább kívül kerüljön azon a világon (vagy még inkább: világekorszakon), amelyet ostoroz. Ha né-tán elmúlna a „zsidó-keresztény aión”, akkor vele együtt enyészne el parazita módjára az is, aki megtagadta üdvrendi polgárjogát; ha viszont a zsidó kereszténység mégsem csak az egyik világekorszak a sok közül, akkor a kritikus még rosszabbul jár. Ezen a ponton azonban fölösleges okoskodni; tökéletesen elég, ha ráhagyatkozunk arra, amit a fenti idézetben maga a szerző mond, hiszen Határ Győző nagyságrendekkel okosabb és bonyolultabb figura annál, mintsem hogy a mindenkori neopogányság képviselői avagy egyfajta „kereszténység utáni aión” teoretikusai közé sorolnánk.

Annál is inkább így áll a helyzet, mert amíg a 70-es, 80-as éveket még joggal tekinthette az ember az említett kereszténység utáni aión ádventi időszakának (Határ Győző bölceleti fénykora éppen ezekre az évtizedekre esik), ám az elmúlt tizenvalahány év éppen arról tanúskodik, hogy a Határ Győző által említett „*agyonütő, elsőpró érdektelenség*” erősen szűnőfélben van, s különösképpen a kelet-európai neofita kurzusok működését döntő mértékben határozza meg a politikai kereszténység (rossz) szelleme. Ezen a ponton pedig a londoni mester is kénytelen feladni korábbi, valóban történetfilozófiai léptékű álláspontját, helyette inkább az újbóli totális elhülyülés tüneteit regisztrálja, tegyük hozzá, teljes joggal. A posztkrisztianus éra eljöveteletét újra és újra túléli az a szellemi-kulturális képződmény, ame-

lyet Határ Győző csillapíthatatlan fantáziával a sztoikus polünómia elvének megfelelően ezerféle módon nevez: „*törpefejűek teokráciája*”, „*intelligens kreténizmus*” – csak némi ízelítő a bőséges étlapról, s egyúttal olyan metaforikus keretet kínálva, amelybe a marxizmustól kezdve az iszlám fundamentalizmusig minden belefér. Meg kell hagyni, nincs még egy olyan alkotója az elmúlt fél évszázad magyar irodalmának, aki olyan gyilkos iróniával lett volna képes ostorozni az intelligens kreténizmus megnyilvánulásait, illetve képviselőit, mint a GOLGHELOGHI szerzője. A megállapítás nemcsak az emigráció jelképezte biztonságos háttérrel mérten igazolható, hanem a még itthon töltött időszakra vonatkozóan is. Bizonyosság erre a CSODÁK ORSZÁGA, HÁTSÓ-EURÁZIA című terjedelmes írás, amelyet – az eredeti kéziratot részben újrafogalmazva – Határ Győző Londonban, 1989-ben adott ki, vagy éppen a műfaj fölülmúlhatatlan remeke, az ugyancsak a háború után itthon íródott EGREGOR (AZ ŐRZŐ KÖNYVE. Aurora, London, 1974).

A bölcselő apologéta és a vele szövetséges szépíró szinte szünet nélkül zajló szabadságharca mindenestre hihetetlen energiát emésztett fel Határ Győző hosszú élete folyamán – e tekintetben talán az általában korán reggel író s jobb szó híján tényleg valamiféle intimitást tükröző versek jelentik a számottévo kivételt –, ám az egész hatalmas életműben lámpással kell keresni a könnyed, derűs pillanokat, az állandó csatazaj közepette sem mellőzhető megnyugvást. Üdítő kivételt elsősorban az elbűvölő kisregény, a PEPITO ÉS PEPITA jelent (először franciául, Julliard, Paris, 1963, majd magyarul rövid időn belül kétszer is: Aurora, London, 1983–84., illetve Szépirodalmi, Budapest, 1986), valamint a modern kori Magna Mater regénye, az ANIBEL (először szintén franciául, Denol, Paris, 1969., magyarul: Szépirodalmi, Budapest, 1988) s mindenekelőtt a HELIÁNE, amely megítélésem szerint az egész életmű s vele az egész révbé ért életút szimbolikus kezdete és végpontja. Csak találgatni lehet, „mi lett volna, ha...?” mi lett volna, ha – akár a partra vetett hal – Határ Győző az itthoni közegben küszködik fél évszázadon át? Annyi azonban bizonyos, hogy a képletes utazás így is, úgy is folytatódott volna. Fél oldallal később, e megemlékező írás elején olvasható HELIÁNE-idézetet követően, immáron a tengerbe begyalogolt *müisztész* módjára – túl, túl mindenben – a Nigragor festője (magyarán a háború túlélő krónikása) ezt mondja: „*Most hát, Időtenger... megmostam a lábam benned Hullámtalan, abban, amiben lásd, ellenkezés nélkül merülök... Míg éltem, kinek is lett volna számomra ideje?... Most már: ki számára is volna többé a végső megszélidülésben – – nemsokára minden tengeren túl – egyesülhettek a teljes hazátlanokkal.*” 433.

„*Nemsokára*” – azaz éppen most, hat évtized után –, akárcsak Borges NÉMET REKVIEM-jében – az időbuborékba fagyott haladék letelt. Arról persze, hogy valóban így van-e, éppen maga az érdekelt nem mond, nem mondhat semmit. Nem látjuk többé végigimbolyogni az Oktogon felől az Andrássy úton, könyvheti nyárelőkön, feleségével együtt, utoljára a francia impresszionistáknál megcsodálható kalapkölteményekben. Nemsokára alig akad majd valaki, aki emlékeibe idézhetné a hazátlanok lenyűgöző eleganciáját.

Rugási Gyula

EGY MONDAT HATÁR GYŐZŐRŐL

Kevés íróat szerettem úgy életemben, mint Határ Győzöt nem mintha utálnám az írókat, vagy idegenkednék tőlük, egyszerűen csak arról van szó, hogy általában *sok* vagyunk egymásnak, túl sok túl hatalmas ego a világban adódó szűk terekhez képest, óvakodva közeledünk a másikhhoz, mégis már háromlépésnyi távolságban összeütközünk, próbálunk kínos mosollyal taszigálódni, hogy közelebb, legalább egy kézfogásnyira – vagy hogy egymás szavát ordítózás nélkül értsük, annyira közel – férközünk, de, mondom, általában ez nem megy

vele pedig ment

pedig hát igencsak jól fejlett egóval voltunk megáldva mindketten; tragikusan kései barátság volt a mienk

bár minden könyvemet elküldtem neki, és ő ezekre mindig válaszolt (az első kötet, első mély lélegzet 1989-ben – ötven címre postáztam dedikált példányt, öten válaszoltak, ma is emlékszem, ahogy időrendben befutott az öt levél, Határ, Vas István, Esterházy, Várady Szabolcs, Tandori, tíz százalék, érdekes, éppen a legnagyobbak)

Győző bácsi mindig haladéktalanul, szellemesen és a küldött munka ismeretében válaszolt, rögvest dedikált kötettel viszonzva – amikor a regényemet átadtam neki, másnap felhívott, hogy elolvasta, rég nem röhögött ennyit, és meg fognak lincselni azok a pályatársak, akik majd magukra ismernek

ó, szent naivitás

na, ezt például kifejezetten irigyeltem tőle, bár néha bosszankodtam is rajta, infernális pesszimizmusa mellé hogy honnan ez az ismeretlen emberekbe vetett, gyanakvástól mentes bizalom, mégis:

ó, szent naivitás, még hogy lenne ember a magyar íróársadalomban, aki egy karikatúrában felismerné önmagát (a másikat még csak-csak, pláne, ha a képzelt ellenoldal főerői közé véli sorolhatónak), meg aztán nem is készültek ezek az alakok konkrét modell szerint

tehát minden könyvemet elküldtem neki már 1989 óta, és méltó módon válaszolt is rájuk, közelebbi kapcsolatnak ebből mégsem akaródzott kibomlania

maradtunk annyiban, hogy minden könyvhéten (mert minden könyvhéten Pestre jött, bár könyveiből még jórészt a régi, maga szedte példányok forogtak) összefutottunk néhányszor, szeretettel üdvözöltük egymást, gáláns lovagként vezette karján Piroskáját, akivel ötven évig éltek könnyezettő gyöngédségben, végig a menekülsors fél századán, és aki a *Szép Határné* titulust már egy elődjétől, az első feleség Marikától örökölte

isteni női voltak az öregnek, a nagy szerelem mellett is, és a nagy szerelem ebbe bele sem rezdült

a „közönség” előtt ezeket nem is próbálta titkolni, sőt, éppen utolsó közös szereplésünkön emlékezett meg ország-világ előtt az egyik tudós történésszel, az emigráció erkölcsi szövétnekhordozójával adódott megismerkedéséről, történt volt ez egy kórház várószobájában

mely intézményt a férfiak egy megállóval korábban leszállva és a háztömböt mintegy a tavaszi verőfény élvezete céljából körülsétálva közelít-
tenek meg, hogy a bejáraton aztán fürge körbevizslatás után surranjanak be
úgy esett ugyanis, hogy *történetesen* ugyanattól a daliás termetű és me-
legszívű *szineművésznőtől* kaptak trippert

isteni nőitől ugyanis a legrettenetesebb nemi bajokat sikerült begyűj-
tenie, és ezek tüneteit aztán nagy gusztussal, kacagva mesélte, ha nem is Pi-
roskája előtt, de kihasználva azt a pár percet, amíg a konyhában tesz-vesz

Könyvheteken tehát szembetalálkoztunk, ők nyáron mindig fehérben,
hatalmas szalma- vagy fehér vászonkalapban, egy időben én is fehérben
jártam, nyári hóemberek csúcstalálkozója, mondtam, de nem nyári Miku-
lásoké!, ríposztozott, efféle párszavakkal beértük

míg egyszer hosszabb postai levelet írt

merthogy később interneten leveleztünk – elhűlve látom, hogy mind-
össze 2003 elején kezdett levelezésünk (annak ellenére, hogy az idén feb-
ruár és október közötti levélváltásainkat elvesztettem, amikor tönkrement
a levelezőrendszerem, és a mentett jegyzetömb-dokumentum végül üres
maradt) közel ötven oldal a wordben, ahová kínomban átrakosgattam és
elrendeztem, hogy mégis kezdjek vele valamit

tehát akkor még postai levelet írt a *Holmi* szerkesztősége közvetítésével,
úgy látszik, elhagyta a címemet, pedig kötetet többször is küldött, vagy azt
szerette volna, hogy a *Holmi* szerkesztői lássák a demonstratív gesztust, azt
írta, hogy régóta figyelni és nagyra becsüli írásaimat, szabályosan barátjául
hívtott, és arra kért, hogy én is mondjam el, mit gondolok munkáiról

én pedig, ha már belefogtam, terjedelmes tanulmányt írtam a költésze-
téről, és megjelentettem a *Holmi*-ban, amit ő aztán megható figyelemmel
tanulmányozott, és némely gondolatait egy-egy elejtett megjegyzésben
évekkal később is érintette

mély benyomást tett rá, hogy írásomban a róla szóló szakirodalmat is
áttekintettem,

ettől kezdve szeretett afféle rigorózus kultúrtudósként kezelni, beszél-
getés közben ha jelét mutattam, hogy tisztában vagyok valamivel, amit ő
kevesek által ismert ténynek ítélt, színpadiasan fordult a jelenlevőkhöz, és
felkiáltott – Mindent tud! Hallatlan! –, ha pedig nem tetszett neki valami,
amit kijelentettem, angol, francia vagy latin idézetekkel kommentálta a
dolgot, melyeket nem fordított le, tudva, hogy a nyelv-nemtudás (mint
nemzedékemnek általában) a leggyengébb pontom

főleg azt nem szerette, ha bírálgattam kedvenc filozófiai tézisést, mely
szerint az agyunkban a látásért felelős reflexív a maga roppant túlsúlyával
elnyomorítja fogalmi gondolkodásunkat – én persze a nyelvi kép ikonoló-
giájával/ikonográfiájával hozakodtam elő, mert az meg az én mániám, és
Arisztotelészre hivatkoztam, aki szerint a tudásra való törekvésünkben a
legfőbb motiválóerő érzékeink – azok közül is kivált a legkedvesebb látás
– szeretete

ez a vita volt a vesszőparipánk, ezt hajtottuk, valahányszor találkoztunk,
mindig más oldalról, más összefüggésben

tudtam, hogy valamikor kitűnően hegedült, jelentős muzikusokkal is
összeült néha egy kis esti szonátázásra vagy más kamarázásra, zeneszerzést

is tanult, ezért próbáltam arra hivatkozni, hogy gondolkodásunknak nem csak képelvűségét, hanem muzikalitását is érdemes megfigyelni

ezzel állt kapcsolatban az öreg utolsó fixa ideája

az utóbbi egy-két évben rendszeresen emlegetett egy német zeneszerzőt, akit ma már alig ismernek

bizonyos Johann Adolf Hassét

aki korának egyik legelismertebb mestere volt, harminc évig százsz udvari muzsikus, ma mégsem tudunk róla szinte semmit, emléke elenyészett, művei jórészt ismeretlenek

nota bene: nem különbözött ez a Hasse a megmaradt munkái alapján semmiben kortársaitól, attól a száz és száz preklasszikusként emlegetett mestertől, akik magukat és művészetüket a zenetörténet afféle betetőzéseként szemlélték, akik megtisztították a muzsikát attól a sok – ők látták így: – kergeségtől, zavartól és ízléstelenségtől, amit egymás között gyűjtőnéven csak *barokknak* emlegettek, ez volt a korabeli zsargon legsúlyosabb becsmérő jelzője, megszabadultak Händel elefántdübörgésétől, Scarlatti és Vivaldi hercig trilláitól, Bach oskolamesteri gépiességétől (gyerekként utálták meg, hiszen mind az ő darabjain tanultak zongorázni és fűgát szerkeszteni, az ő prelúdiumain nádpálcázták a kezüket a látszólag ésszerűtlen, bár a későbbi virtuózságot megalapozó ujjrendek miatt)

nos, ma talán némelyikükről megint szó esik néha, így vezéralakjuknak, a PALLAS-LEXIKON-ban *Károly Fülöp Manó* néven emlegetett Bach fiúnak számos darabját vették elő és fel, és olykor megint játsszák őket, elsősorban a roppant étvágyú huszonnégy órás komolyzenei rádióprogramok

a nagy Hassétól azonban, akinek századostölgy-árnyékából a fiatal Mozart keservesen igyekezett kilátszani, ma sem adnak elő szinte semmit

ez volt az öreg legtöbbet emlegetett példázata-elbeszélése az utóbbi időben

az történt ugyanis ezzel a Hasséval, hogy sikerei csúcán elhatározta: nem hagyja szétszóródni munkáit, hanem saját felügyeletével elkészíti pontos, gondosan szerkesztett és főként ellenőrzött-korrigált kritikai kiadásukat

összehordatta tehát lehetőség szerint valamennyi kéziratát a házába a világ minden tájáról, és amikor a munka dandárjával végzett, és végre minden ott volt egy helyen

a korabeli német fejedelemségek összevissza-háborúinak egyik mellékes hadművelete során városát ostrom alá vették, házát gyújtóbombával telibe találták, és műveit maradéktalanul porrá égették (mely epizódról egyébként a lexikonok, zenetörténetek nem látszanak tudni, *elégnek*, talán soknak is találják, amit a szerző a katasztrófa után még megírt)

nem túlzok, ha azt mondom, hogy Határ Győző szemében iszonyatot láttam, valahányszor elmondta ezt a történetet

amikor az előbb emlegettem közönségtalálkozó után vendégül láttuk, és végre megkóstoltattam vele a főztömet

a tejszínes spárgával körített pulykafilé roppantul ízlett neki, megígérttem, hogy legközelebb csirkét készíték különféle erdei gombákkal, sós lében befőzve a kamrában áll a lila pereszke, a piruló galóca, az óriás töl-

csérgomba és mások mellett büszkeségem, a korallgomba, fantasztikus ág-
bogait megmutattam a befőttesüvegben, hát, ezt most már nem

ezt majd még gyakorolnom kell, hogy végig tudjam mondani

vacsora után részletesen és kiszínezve újra elmondta a történetet, és is-
mét megkérdezte, hogy van-e lemezem vagy kazettám Hassétól, illetve
hogyan hallottam-e tőle valamit, tudta, hogy nincs, mondtam már neki, de
szerette játszani a szénlist

letagadtam, hogy a BBC-n hallottam az elpusztult ötven mellett azért
megmaradt jó néhány opera egyikét (talán az ARTASERSES-t? nem tudom
már), és halálosan untam, olyasmi volt, mint Gluck, csak terjengőbb és
laposabb

ez volt tehát az alaptörténete, szorongásait összefoglaló példázata az
utóbbi időben

mert hát, bár hallani ettől eltérő vélekedéseket – a világban foglalt transz-
cendens entitás lehetséges feltételezését mint hipotézist összetévesztve va-
lamiféle természetes istenhittel –, nem hitt az öreg az égvilágon semmi-
ben, sem feltámadásban, sem örök életben, sem istenben, sem a húsvéti
nyusziban, még a halhatatlan lélekben sem

kétségbeesve, szinte *reménytelenül* reménykedett abban, hogy munkáit a
halála után is olvasni fogják, és *egyetlen* életét ezzel valamelyest meghosz-
szabbítják

rettentően bánt, hogy a magam regényeivel már nem tudom megörven-
deztetni (pedig talán élvezné őket; ha valaki, hát ő, aki egy pillanat alatt
átlátta az összetett szerkezeteket, és felvillanyozta, ha műveltsége külön-
böző szféráit megmozgathatta), én az ő munkáit biztosan továbbra is ol-
vasni fogom

ez kettőnk jövőendő kapcsolatában a biztos: pont.

Bodor Béla

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Közalapítvány
támogatásával jelenik meg

